

Попов В. Ю., доктор философских наук, доцент, профессор кафедры философии, Донецкий национальный университет (Украина, Макеевка), porovmak@mail.ru

Экзегеза тождества в восточной патристике

Проанализирована роль концепта “тождество” в обосновании христианской догматики. Доказывается, что именно этот концепт стал краеугольным камнем, как тринитарной доктрины, так и христианской антропологии.

Ключевые слова: тождество, идентичность, патристика, персоналогия, догматика, обожание.

Porov V.Y., Ph.D., Associate Professor, Department of Philosophy, Donetsk National University (Ukraine, Makiyivka), porovmak@mail.ru

Exegesis of identity in Eastern Patristics

The article is devoted to the origin and role of a concept of “identity” in the Eastern Patristics. The work deals with the fate of the concept of “identity” in Patristics, where it serves as a means of justification Trinitarian and Christology dogmas. In particular the work of Basil the Great and other Cappadocian Fathers, Dionysius the Areopagite, Maximus the Confessor are examined, John of Damascus. On the basis of consideration for the origins it is maintained that the notion of “identitas” arises precisely during theological disputes around this dogma. The concept of “identity” serves as the basis of the Christian anthropology. Trinitarian disputes beget conception of personality, which is trying to find God in their own reflection. To the greatest extent such searches characteristic of Augustine Aurelius, although they avoided the representatives of the Eastern Patristics (in particular Cappadocian Fathers). They create the new episteme of the personal identity, which would become the basis of the European identity.

Keywords: identity, identity, Patristics, Personology, dogmatics, theosis.

* * *

УДК 140.8:316.3

Попович О. В.

кандидат педагогічних наук, доцент кафедри філософських наук, декан гуманітарного факультету, Приазовський державний технічний університет (Україна, Маріуполь), porovich_o_v@pstu.edu

ПАТОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ТВОРЧОСТІ ТА МЕХАНІЗМИ КОМПЕНСАЦІЇ В СОЦІОКУЛЬТУРНОМУ ПРОСТОРИ

Аномальні і девіантні прояви чуттєвості і мислення, що розкривають себе у творчості, потребують аналізу компенсаційного феномену, що спонукає до вибуху креативності. Історія культури сповнена епізодами, які свідчать про те, що проблема співвідношення обдарованості й божевіллі в різних аспектах сама нагадувала про себе багатьма очевидними фактами. Вагомий внесок у вивчення компенсаторного механізму зроблено представниками психоаналізу, які висловлювали ідею соціогенези психічних розладів. Положення про те, що порушення психічного здоров'я є наслідком процесу ускладненої соціалізації індивіда, досі є головною ідеєю психоаналізу та багатьох напрямів гуманістичної психології. Людина пристосовується до хвороби не пасивно. Кореляція розвитку особистості та підтримка хворої людини, яка проходить соціальну адаптацію, здійснюється завдяки феномену компенсації.

Ключові слова: творчість, компенсація, адаптація, норма, патологія, культура.

В історії вивчення кореляції соціально-психологічних та культуротворчих артефактів розвитку людини важливу роль відіграють проблеми співвідношення нормативних та девіантних виявів чуттєвості, мислення. Сучасні уявлення про норму сформовані контекстом глобалізації культуротворення. Вони базуються на таких міркуваннях: по-перше – це статистичне розуміння “нормального” як “середнього”, тобто звичайного; другим є розуміння норми як складової культури, в контексті якої і норма і патологія визначаються методом зіставлення певного феномену з характерними рисами культури суспільства в цілому або культурних норм певної соціальної спільноти. В останньому випадку те, що вважається “нормою” в одній культурі, може розглядатися як відхилення або навіть патологія в іншій. Щодо реалій сучасного суспільства, воно є багатомірним і поліморфним, оскільки феномен його спільності визначається контекстом глобалізації. На нашу дум-

ку, негативною слід вважати тенденцію, коли не тільки відхилення, а навіть маргінальність або різноманітні винятки щодалі більше стають звичними, тобто правилом, а значить претендують на визнання їх нормою. В таких умовах аномальні і девіантні прояви чуттєвості і мислення, що розкривають себе у творчості, потребують аналізу компенсаційного феномену, що спонукає до вибуху креативності. Саме цим і обумовлюється актуальність теми дослідження.

Проблема феномену компенсації в найбільшій мірі розроблена в психології й психіатрії. В історії психіатрії склалося мінімум три головні підходи до розгляду психічних хвороб – біологічний, який за Ф. Александером [1, с. 19], ще відомий під назвою фізіологічний; соціальний та психотерапевтичний, кожен з яких зберігає власну теоретичну базу (клінічний психотерапевтичний напрям: Ф. Александер, О. Бергштейн, С. Гроф, Б. Д. Карвасарський, С. Кречмер, А. Кронфельд, О. Ранк, Ж.–М. Шарко, Л. Шерток та ін.), хоча кожен з них є однобічним і недостатнім для аналізу і корекції психічних розладів, проте їхня присутність в діагностичній та лікувальній практиці обумовлена складністю самого феномену психопатології.

Показово, що в межах психопатології з'являються праці, присвячені компенсаційним механізмам, які допомагають у лікуванні хворих. Аналіз джерел за означеною тематикою переконливо свідчить, що відновлення порушених психічних функцій і поведінки відбувається шляхом компенсації дефекту (А. Адлер, А. Анг'ял, Б. Бірман, К. Юбірнбаум, А. Валлон, Г. Залевський, Р. Краффт–Ебінг, О. Певницький, М. Роговін, Ш. Ференці та ін.).

Автор статті поділяє думку Ю. Нуллер, яка твердить, що дотепер наукові дискурси визнавали відсутність об'єктивної й доказової теорії, що допомогла б ученим визначити принципи нормативності [16, с. 41]. Ситуація змінилась лише після того, як стала очевидною вичерпність інтелектуального і творчого потенціалу індустріальних спільнот, які перейшли у стан дефрагментації в умовах розширення контексту глобалізації.

У теоретичних працях психологів та психіатрів, зокрема О. Ярьської–Смирнкової, має місце аналіз нетиповості, іншості, які розуміються як неповторність індивідуальності або прояв загальнолюдського в особистості, що і відрізняє її від інших [20, с. 19]. Позитивним на наш погляд є те, що попри спроби розмивання меж, поняття норми, нормальності не тільки залишаються в науковому обігу, а й суттєво використовуються у кримінальній сексології, психопатології, соціології тощо, а в таких сферах, як медична та судова експертиза, вони мають принципове значення. Разом з тим, взаємозв'язок обдарованості та психічних аномалій і відповідні компенсаторні механізми, що призводять до прояву креативності в соціокультурному просторі потребують подальшого поглибленого аналізу і систематизації – це і визначимо за мету нашого дослідження.

На наш погляд, переконливою є теза відомого психіатра П. Ганнушкіна, що на усіх загальних поняттях та уявленнях психіатрії “...віддзеркалюються погляди... відповідної історичної епохи... а за станом психіатричної допомоги в країні можна робити висновок про ступінь культури цієї країни” [7, с. 97]. З огляду на останнє зауваження, доцільно згадати, що протягом століть ду-

шевнохворих ізолювали: “саджали у в’язницю, тримали в ланцюгах, навіть спалювали як чарівників та відьом, виходячи з містичного або релігійного страху” [10]. Пізніше в цілях терапії лікарю дозволялося користуватися залякуваннями, “нешкідливими катуваннями” і т. ін. [1, с. 183–185]. Усі ці прояви насильства були наслідком соціально та культурно обумовленого підходу до людини, яка мала відхилення у психіатричному статусі – ставлення, яке, радше, було відмовою сприйняття такого хворого як людини.

За визначенням Ф. Александера, Ш. Селесник та Ю. Нуллера, розвинута агресивна традиція ставлення щодо людини з відхиленнями у психіатричному статусі почала трансформуватися у більш толерантну тільки у Новий час [1; 4], тобто починаючи з XVIII ст.

У 1792 р. завдяки відомому французькому психіатру Ф. Пінелю уперше з душевнохворих було знято ланцюги. Ф. Пінель на практиці реформував психіатричні лікарні Сальпетрієр та Бісетр, віддавши, зокрема, наказ персоналу клінік ставитися до пацієнтів по-людськи [1, с. 178].

Цей маніфест гуманізації не був випадковим. У 1818 р. асистент Ф. Пінеля, один з засновників наукової психіатрії Ж. Ескіроль, який брав участь у підготовці закону про душевнохворих від 30 червня 1838 р., доповідав революційному конвенту, що у Франції з божевільними поводяться гірше, ніж зі злочинцями або тваринами [3, с. 140].

Розгляд питання в контексті характеру утримання стану забезпечення душевнохворих свідчив про усвідомлення суспільної відповідальності за ставлення до психіатрично-хворої людини. Процес гуманізації був обумовлений змінами як соціальних відносин, так і правового становища людини у суспільстві. Але й закон 1838 р., спрямований на захист прав душевнохворих, водночас містив підрозділи як про “добровільне ушпиталення”, так і про “примусове ушпиталення” до психіатричної клініки. Більш того, детальний аналіз трансформації проблеми феномену компенсації в історії психіатричних теорій виявляє суперечливість, яка полягає в розмаїті оцінок – від надмірного захоплення та абсолютизації до ігнорування ролі суспільства в житті психічнохворої людини.

У цьому контексті слід виокремити працю В. Асмуса “Античні мислителі про мистецтво” (1938), у якій робиться акцент на думці Платона: “...без божевілля не може бути жоден великий поет...” [5], яку не беруться спростовувати навіть найталановитіші словесні образотворці.

З іншого боку, на особливу увагу заслуговують праці психолога-криміналіста Ч. Ломброзо (1836–1909), зокрема трактату “Геніальність і божевілля”, “Кохання у божевільних”, “Новітні успіхи науки про злочинця”, які набули популярності в 80–90-і роки XIX ст. в Німеччині, Австрії, Росії та Франції. У своїх розвідках учений досліджує патологічні аспекти творчості видатних митців і не тільки їх. Він запропонував розглядати психічні хвороби і травми як надприродний стимул людської обдарованості; одиничні трагічні факти важких психічних захворювань митців перетворювалися у нього на певну психічну норму, натомість факти успішної художньої творчості в межах норми не фіксувалися як такі, що не потребують медичної уваги [9, с. 94].

В. Гірш – німецький психолог і психіатр, який був опонентом Ч. Ломброзо, у передмові до власної роботи “Геніальність та виродження” висловив зовні парадоксальну думку, що душевні захворювання завжди мали значний вплив на історію та розвиток культури [8, с. 27], напевно й не підозрюючи про існування компенсаторно-креативних її функцій.

Історія культури сповнена епізодами, які свідчать про те, що проблема співвідношення обдарованості й божевілля в різних аспектах сама нагадувала про себе багатьма очевидними фактами. Зокрема, Л. Левчук у роботі “Психоаналіз: історія, теорія, мистецька практика” (2002) розвиває концепцію Ч. Ломброзо, що найдраматичніше зв’язок геніальності й божевілля розкривається в музичній творчості, коли досліджує як італійський теоретик намагається зрозуміти джерела музичної форми, показати залежність звуку від емоційних станів людини. Музика, за Ломброзо, стимулює емоційне збудження людини і саме тому стає сферою божевілля, і він знаходить в біографіях “геніальних божевільних” – Моцарта, Латтре, Шумана, Бетховена, Доніцетті, Перголезі, Генделя – підтвердження своєї концепції, таким чином аргументуючи зв’язок художньої творчості з хворобливими психічними станами [13, с. 140].

Суттєву роль душевнохворих в історії відзначає відомий філософ, психіатр та психолог К. Ясперс, який на початку своєї творчої діяльності не тільки вивчав психіатрію, а й парадигмально реконструював її, наполягаючи на особливому магічному статусі психічно хворих і підкреслюючи, що “...таких людей ніколи не вважали душевнохворими; те, що ми назвали б “хворобою”, розцінювалося як духовний дар...” [21, с. 606].

Надзвичайно радикальною є думка К. Ясперса про те, що культурне середовище, суспільні погляди та цінності, з одного боку, сприяють розвитку деяких психічних аномалій, з іншого – попереджають розвиток інших. Дослідник звертає увагу на зв’язок психічних аномалій з культурними умовами існування людини, вказуючи на проблему психічних епідемій: це приклад епідемії танцювальної скажениці після Великої Чуми XIV ст., коли маси людей у різних місцях Європи впали “...в стан з оргіастичного збудження галюцинаторних переживань, що приводили до часткової або повної амнезії”; до епідемії психолог відносить і явище дитячих хрестових походів, коли тисячі дітей збиралися разом і самотужки йшли на загибель до Святої Землі. Пізніше психічні епідемії набули масового характеру з деструктивною поведінкою, властивою для adeptів релігійних сект. Ми поділяємо думку К. Ясперса, що феномен психічних епідемій свідчить про межу, за якою починається хвороба – зняття самоконтролю, втрата критичності, примітивізація душевних проявів, після чого “...індивід стає пасивним знаряддям позаособистісних сил, однаково спроможним на злочин та героїзм...” [21, с. 610].

Вагомий внесок у вивчення компенсаторного механізму зроблено представниками психоаналізу, які висловлювали ідею соціогенези психічних розладів. Положення про те, що порушення психічного здоров’я є наслідком процесу ускладненої соціалізації індивіда, досі є головною ідеєю психоаналізу та багатьох напрямів гуманістичної психології. При цьому дуже важливо, що ці розвідки фіксують інтерес до феномену компенсації, а

це може давати додаткові шанси на реабілітацію, якої прагнуть мільйони.

Ми поділяємо глибоко правдиву думку засновника психоаналізу З. Фрейда (1856–1939), який вважав, що суспільство невротизує усіх своїх членів, і в будь-якій цивілізації виникають конфлікти між потребами людини, що закладені у “Воно” (позасвідомому), та тим контролем за їх виявом, що здійснює “Супер-Его”. Л. Левчук, аналізуючи феномен “Супер-Его”, посиляється на позицію А. Адлера, який інтерпретував його як совість. Якщо орієнтуватися на точку зору цього учня З. Фрейда, то компенсаційні процеси, в принципі, не позбавлені морально-етичного підтексту, а невроз, який переживає суспільство, на думку Фрейда, можна подолати завдяки компенсації за допомогою певних суспільних інститутів. Роль цих інститутів для різних прошарків суспільства можуть виконувати і творчість – в найширшому її тлумаченні, – і мистецтво, і релігія, і по-стійно вдосконалювана інформаційна мережа.

Специфічні параметри поняття “компенсація” зумовлюють необхідність залучення досвіду психіатрії та психоаналізу для практичного використання цього феномену. У цьому зв’язку слід підкреслити наявність ще однієї тенденції, яка пов’язана з ототожненням двох принципово різних понять: креативність психічнохворої людини й функції культури.

А. Адлер (1870–1937) австрійський лікар, психолог, маючи приватну практику в галузі неврології, за допомогою феномену компенсації створив систему індивідуальної психології. Результати його спостережень відображені в працях “Лікар як вихователь” (1904), “Вчення про неповноцінність органів” (1907). Вчений розумів компенсацію як універсальний механізм психічної діяльності і обґрунтовує цю ідею в роботі “Про нервовий характер” (1912).

Після полеміки й розриву з Фрейдом, Адлер у 1924 році засновує віденське “Товариство індивідуальної психології”, в процесі діяльності якого народжується низка цікавих думок. Так, Адлер досить активно популяризував поняття “стиль життя”, надаючи виняткового значення оточенню, у якому формується індивід в дитинстві. Гідним уваги ми вважаємо і те, що фрейдівське домінування сексуальності теоретик психоаналізу небезпелічно замінює прагненням до влади і могутності, здійсненню якого заважають почуття власної меншовартості, відсутність внутрішньої свободи. Світоглядно важливою є концептуальна думка вченого, що невроз, який діагностується у людини, – це, власне індивідуальна реакція на складність утвердження особистісного суспільного стану. Отже, широковживані Адлером у різних аспектах поняття “компенсація – надкомпенсація” позначають засіб подолання, наприклад, фізично-тілесної неповноцінності, засіб здобуття коректної моральної свободи.

Розв’язання проблеми становлення феномену компенсації потребує, на нашу думку, звернення до проблеми канонічної єдності людини, особистості та її психіки – тіла, душі і духу.

Видатний дослідник-експериментатор К.–Г. Юнг (1875–1961) заснував лабораторію експериментальної психопатології для того, щоб здійснювати разом зі своїми колегами експериментальне вивчення психічних реакцій (асоціацій) дійшов висновку, що різні рівні по-

засвідомого (колективного та індивідуального) і свідомості утворюють взаємопов’язані системи психіки: Я (Ego), Маска (Persona), Тінь (Schatten), образ душі (Anima, Animus), об’єднати яких покликана Самість (Selbst). Це засадниче бачення науковця є важливим щодо досліджень сновидінь, галюцинацій у психічно нестабільних дітей та митців. Заслугує на увагу й думка К.–Г. Юнга про творчий процес як активізацію архетипу, внаслідок чого позасвідоме веде за собою свідомість.

Повернення в наукову сферу європейської психіатричної моделі “глибинної психології” зумовила наше звернення до позиції Л. Левчук, яка у роботі “Психоаналіз: від позасвідомого до “втомленості від свідомості”” (1989) наголошує на необхідності усвідомлення чіткої структуризації людської психіки: “позасвідоме”, “свідоме”, “Я” [12, с. 67]. Вона підкреслює значущість універсального символу психічної цілісності – “Самості” (dasSelbst). У цьому зв’язку є підстави припустити, що “механізми” процесу компенсації фрагментарно збігаються з феноменом “Самості”. Причини і докази цього необхідно шукати, як нам вбачається, у наукових лабіринтах досліджень А. Адлера та К.–Г. Юнга.

Показовими щодо цього є факти біографій відомих митців, які увійшли в історію психіатрії як її пацієнти. Аналіз відповідного матеріалу дозволив би встановити причини та можливості дії феномену компенсації, що трансформується у творчість. Дослідження “Клінічні архіви. Геніальність та обдарованість”, що було здійснене у закритому друці впродовж 1924–1927 рр., засвідчує специфічні факти творчого процесу: Гофман, який сидючи за фортепіано з заплученими очима, відтворював те, що підказував “хтось з боку”; Вальтер Скотт, який створив роман “Айвенго” у стані гострого душевного захворювання, і потім не залишив про нього жодної згадки (психіатри того часу визначили його стан як гіпермнезію з лихоманкою) [11, с. 16]. Можна припустити, що сновидіння, які бачив Вальтер Скотт, є компенсаційними, тому, що він хворів, а ті, що бачив Гофман – редукувальними. Таких прикладів історії мистецтва має безліч. У своїх спогадах відомий французький письменник Оноре де Бальзак, автор багатьох творів зауважує, що, описуючи Аустерліцьку битву, він “чув” гарматні постріли, стогін пораниених (галюцинаційне переживання, як стверджують психіатри). Отже, ці особистості стали відомими, досягли своєї життєвої мети, тобто реалізували архетип “Самість”.

Зовні сенсаційними й унікальними, а насправді глибоко специфічними є приклади дітей, які мали психічну нестабільність. Автор того ж таки “Клінічного архіву” пише про маленького Моцарта, який писав музику в стані психічної хвороби. Подорослішавши, він стверджував, що його творіння виникали несвідомо, начебто уві сні: “...усе це відбувається неначе в прекрасному, дуже виразному сні...” (ці сновидіння віднесемо до компенсаційних) [11, с. 25]. Дивну фантазію та сценічних жаків, часто з зображенням ельфів, відобразив у низці малюнків психічнохворий Ч. А. Дойля (1832–1893) у книзі Джона Баньяна “Мандрівка пілігримів” (автор малюнків решту життя провів у психіатричній лікарні).

У більш широкому сенсі “компенсація”, як показав аналіз літератури, це такий феномен, який діє в людині

не тільки, коли вона не спить, але й уві сні, коли вона переживає сновидіння. За К.-Г. Юнгом, сновидіння, що мають власну функцію – це немовби вікно в колективне позасвідоме [18, с. 183].

Основне призначення сновидіння, на думку Юнга, – компенсація установок свідомості. Хоча при цьому сновидіння “нічого не хоче і нічого не приховує”, воно – природна маніфестація позасвідомого. Нарешті, Юнг пропонує класифікацію сновидінь: компенсаційні, проєктивні, редукувальні і реактивні. Особливо незвичайною є така теза: не ми створюємо ідеї, а ми створені ними. Звідси випливає важливий висновок К.-Г. Юнга, згідно з яким живописні елементи, які не знаходять жодної “зовнішньої” відповідності, мають “внутрішнє джерело”.

Потребує з’ясування питання дії компенсації, її поєднання з творчістю (креативом). У цьому зв’язку Юнг пропонує так званий “терапевтичний метод”. Розробляючи власну модель психіки, швейцарський учений пішов значно далі З. Фрейда, структурувавши не тільки “позасвідоме”, але й свідоме. Юнг, як психіатр, надає конкретні рекомендації своїм пацієнтам, хоча і вважає, що це “внутрішнє” невидиме і не може бути представленим. Він рекомендує тим своїм пацієнтам, які особливо страждають від впливу “внутрішнього”, намалювати його, наскільки їм дозволяють здібності. Згідно з теорією Юнга, тяжкий психічний стан, “позасвідоме” та “компенсація” мають точку перетину, за нашим уявленням, ніби приходять до спільного порогу, за яким вступають у “хід” творчі здібності, складаючи джерело розвитку креативності.

Заслугує на увагу й думка цього послідовника Фрейда щодо виховання і самовиховання, в процесі яких людина піднімається на “рівень суб’єкта”. Їй необхідно зробити своє свідоме “Я” більш дієвим у процесі творчості, мислення та інших видів активності [18, с. 120].

Як довів аналіз джерельної бази з означеної тематики, феномен пізнавальної діяльності здійснюється в такій спосіб: людині мисляться не тільки на свідомому, але й на несвідомому рівнях. Тоді постає питання, де місце несвідомого, у якому діє компенсація, переливаючись у фантазії, галюцинації, сновидіння тощо. Згідно з Юнгом, це “...свідоме й несвідоме – це невідокремлені від суб’єкта психічні “сили”, а різні, але взаємопроникаючі рівні його взаємодії зі світом” [19, с. 19]. Можна зробити висновок, що людина є суб’єктом на вищому рівні своєї активності, цілісності, та автономності, яка містить в собі процес компенсації і феномен креативу.

Проблема, яку ми аналізуємо, вимагає залучення в контексті нашого розгляду ще однієї важливої ідеї Юнга, а саме: необхідно враховувати типологію особистості як інтровертовану чи екстрвертовану її психіку.

Згідно з Юнгом, інтровертована установка характеризується утвердженням суб’єкта та його свідомих намірів і цілей стосовно вимог об’єкта (наприклад, матеріалу художнього твору, що створює письменник). Проілюструвати це положення може постать Бетховена. Екстрвертована установка, навпаки, характеризується підкоренням суб’єкта вимогам об’єкта (у нашому розгляді це положення може проілюструвати постать М. Примаченко).

Ми вважаємо, що послідовники З. Фрейда – А. Адлер, А. Фрейд, Е. Фромм, К. Хорні, К.-Г. Юнг – які впродовж ХХ ст. досліджували представників різних культур та здійснили аналіз великого масиву станів дезадаптації індивідів а також тих механізмів психологічного захисту, що спрямований на компенсацію реальної або уявленої фізичної чи психічної неповноцінності, значно вплинувши своїм досвідом та його осмисленням на зміну існуючої психіатричної парадигми.

Найважливішим, на наш погляд, є те, що змінилося ставлення до хворого з відхиленнями у психіатричному статусі: його почали розглядати як суб’єкта лікувально-реабілітаційного процесу. Зокрема, набула розвитку так звана концепція “рекавері” (recovery) – одужання, яке може бути як “клінічним”, так і “особистісним”, а також може розглядатися і як “процес”, і як “підсумок” [14, с. 109].

Загальна тенденція гуманізації проявилася передусім у зміні психіатричної парадигми з нозоцентричної на особистісно-орієнтовану та адаптаційну [2; 6; 15; 17]. Останні дві акцентують не на дослідженні хвороби як нозологічної одиниці, що є абстрактним теоретичним конструктом, а на вивченні особистості, що функціонує в умовах хвороби. Це цілком відповідає ідеї Карла Ясперса, згідно з якою біологічні події “модифікуються у часі поведінкою людини”, і хвороба може бути осягнута як особливий, властивий конкретній особистості своєрідний спосіб існування, який формується екзистенцією [21, с. 468].

Для Ясперса психічне життя кожної людини – це цілісність, що перебуває у часі. Говорячи про цілісність людського життя, філософ має на увазі єдність, що проявляється у єднанні “...внутрішнього та зовнішнього досвіду людини, її переживань, дій та поведінки – єднанні, яке об’єктивується у сукупності явищ...” [21, с. 566]. Психічну хворобу геніальний дослідник розглядає як тривале явище, укорінене в життя особистості в цілому; він вважає, що відокремлення захворювання від загального контексту життя індивіда зробить його етіологію незрозумілою, а лікування може бути помилковим [21, с. 560].

Виходячи зі змісту і досвіду нашого теоретичного дослідження, маємо підстави констатувати, що в науці, стан якої визначається в контексті глобалізації, цілісне розуміння людини та її хвороби пов’язане із уявленням про адаптаційно-компенсаторні реакції організму та про рівні психічної і соціальної адаптації індивіда.

В умовах сьогодення, коли, за даними СООЗ, 20–30% пацієнтів загальної медичної практики мають одночасно відхилення психіатричного статусу [14, с. 110], проблема компенсаторної реабілітації виступає як проблема компенсації порушення психосоціальної адаптації індивіда в суспільстві.

Осмислюючи роль феномену “компенсації” у сфері художньої творчості, спостерігаємо, наскільки виражено він “працює”, дозволяючи виявити “механізми” компенсації, що діють у житті і творчості психічнохворих митців (Е.-Т.-А. Гофман, В. Ван Гог, Р. Шуман, М. Врубель, Е. Мунк і, на жаль, багато інших). Наш аналіз довів, що на зміну процесу адаптації приходять процес компенсації, ця послідовність незмінна й обов’язкова.

Отже, здійснивши аналіз патологічних аспектів творчості та відповідних механізмів компенсації в соціокультурному просторі, можна зробити такі висновки:

Аналіз трансформації проблеми феномену компенсації в історії психіатричних теорій виявляє суперечливість, яка полягає в розмаїті оцінок – від надмірного захоплення та абсолютизації до ігнорування ролі суспільства в житті психічнохворої людини.

Історія культури сповнена епізодами, які свідчать про те, що проблема співвідношення обдарованості й божевілья в різних аспектах сама нагадувала про себе багатьма очевидними фактами.

Суттєву роль душевнохворих в історії відзначає К. Ясперс. Надзвичайно радикальною є його думка про те, що культурне середовище, суспільні погляди та цінності, з одного боку, сприяють розвитку деяких психічних аномалій, з іншого – попереджають розвиток нових аномалій.

Вагомий внесок у вивчення компенсаторного механізму зроблено представниками психоаналізу, які висловлювали ідею соціогенези психічних розладів. Положення про те, що порушення психічного здоров'я є наслідком процесу ускладненої соціалізації індивіда, досі є головною ідеєю психоаналізу та багатьох напрямів гуманістичної психології. При цьому дуже важливо, що ці розвідки фіксують інтерес до феномену компенсації, а це може давати додаткові шанси на реабілітацію, якої прагнуть мільйони.

Людина пристосовується до хвороби не пасивно, отже необхідним є подальше дослідження кореляції психосоматичного та ментального стану людини із її соціальною активністю, прозорістю і передбачуваністю поведінки.

Список використаних джерел

1. Александер Ф. Человек и его душа: познание и врачевание от античности до наших дней / Ф. Александер, Ш. Селесник ; пер. с англ. И. Козыревой, И. Киселевой. – М. : Прогресс-культура, 1995. – 605 с.
2. Александровский Ю. А. Состояния психической дезадаптации и их компенсация / Ю. А. Александровский. – М. : Наука, 1976. – 272 с.
3. Ананьев Б. Г. Опыт экспериментального изучения влияния музыки на поведение ребёнка и взрослого / Б. Г. Ананьев. – Владикавказ : Красный Октябрь, 1928. – 192 с.
4. Анастаси А. Дифференциальная психология. Индивидуальные и групповые различия в поведении: пер. с англ. / А. Анастаси. – М. : Апрель Пресс: ЭКСМО-Пресс, 2001. – 752 с.
5. Асмус В. Ф. Платон: эйдология, эстетика, учение об искусстве / В. Ф. Асмус // Историко-философские этюды. – М. : Мысль, 1984. – С. 3–44.
6. Вассерман Л. И. О системном подходе в оценке психической адаптации / Л. И. Вассерман, М. А. Беребин, Н. И. Косенков // Обзор психиатрии и медицинской психологии им. В. М. Бехтерева. – 1994. – № 3. – С. 16–25.
7. Ганнушкин П. Б. Постановка вопроса о границах душевного здоровья // П. Б. Ганнушкин. Избранные труды. – М. : Медицина, 1964. – С. 97–108.
8. Гирш В. Гениальность и вырождение / В. Гирш. – СПб. : Потаенное, 2005. – 200 с.
9. Эстетика : підручник / Л. Т. Левчук, В. І. Панченко, Д. Ю. Кучерук ; за заг. ред. Л. Т. Левчук. – К. : Вища шк., 1997. – 399 с.
10. Каннабих Ю. В. История психиатрии / Ю. В. Каннабих. – Репринт 1928 г. – М. : Центр творч. развития МГП ВОС, 1994. – 520 с.
11. Клинический архив. Гениальности и одаренности [Электронный ресурс] / под ред. Г. В. Сегалина. – Свердловск : Издание редактора, 1925–1930. – Режим доступа : <http://pathographia.narod.ru/index.htm>
12. Левчук Л. Т. Психоанализ: от бессознательного к “устало-
- сти от сознания” : [моногр.] / Л. Т. Левчук. – К. : Либідь, 1989. – 279 с.
13. Ломброзо Ч. Гениальность и помешательство / Ч. Ломброзо. – М. : Республика, 1996. – 398 с.
14. Лоскутова В. А. Реферат Форума “Являются ли психиатры вымирающим видом”, опубликованного в журнале Всемирная психиатрия. – 2010. – Т. 9. – № 1. – С. 21–40 / В. А. Лоскутова // Социальная и клиническая психиатрия. – 2010. – Т. 20. – Вып. 2. – С. 108–110.
15. Налчаджан А. А. Социально-психологическая адаптация личности: Формы, механизмы, стратегии / А. А. Налчаджан. – Ереван : Луйе, 1988. – 145 с.
16. Нуллер Ю. Л. О парадигме и психиатрии // Обозрение психиатрии и мед. психологии им. В. М. Бехтерева. – 1991. – № 4. – С. 5–13.
17. Рубинштейн С. Я. Психология умственно отсталого школьника / С. Я. Рубинштейн. – М. : Аспект, 2005. – 448 с.
18. Юнг К.-Г. Личное и сверхличное, или коллективное бессознательное // Юнг К.-Г. Психология бессознательного. – Мн. : Харвест, 1993. – С. 103–249.
19. Юнг К.-Г. Психологические типы / К.-Г. Юнг ; пер. с нем. с. Лоис, перераб. и доп. В. Зеленским. – СПб. : Ювента, 1995. – 716 с.
20. Ярская-Смирнова Е. Р. Социокультурный анализ нетипичности / Е. Р. Ярская-Смирнова. – Саратов : Сарат. гос. техн. ун-т, 1997. – 272 с.
21. Ясперс К. Общая психопатология / К. Т. Ясперс ; пер. с нем. Л. О. Аюпяна. – М. : Практика, 1997. – 1056 с.

References

1. Aleksander F. Chelovek i ego dusha: poznanie i vrachevanie ot antichnosti do nashih dney / F. Aleksander, Sh. Selesnik; per. s angl. I. Kozirevoy, I. Kiselevoy. – M. : Progress-kultura, 1995. – 605 s.
2. Aleksandrovskiy Yu. A. Sostoyaniya psihicheskoy dezadaptatsii i ih kompensatsiya / Yu. A. Aleksandrovskiy. – M. : Nauka, 1976. – 272 s.
3. Anan'ev B. G. Opit eksperimentalnogo izuchenia muziki na povedenie rebenka i vzroslogo / B. G. Anan'ev. – Vladikavkaz : Krasniy Oktjabr', 1928. – 192 s.
4. Anastazi A. Differentsialnaya psihologiya. Individualnie i grupповie razlichia v povedenii: per. s angl. / A. Anastazi. – M. : Aprel' Press: EKSMO press, 2001. – 752 s.
5. Asmus V. F. Platon: eidologiya, estetika, uchenie ob iskusstve / V. F. Asmus // Istoriko-filosofskie etudi. – M. : Misl', 1984. – S. 3–44.
6. Vasserman L. I. O sistemnom podhode i otsenke psihicheskoy adaptatsii / L. I. Vasserman, M. A. Berebin, N. I. Kosenkov // Obzor psihiatrii i meditsinskoy psihologii im. V. M. Behтереva. – 1994. – № 3. – S. 16–25.
7. Gannushkin P. B. Postanovka voprosa o granitsah dushevno go zdorovia // P. B. Gannushkin. Izbrannie trudi. – M. : Meditsina, 1964. – S. 97–108.
8. Girsh V. Genialnost' i virodenie / V. Gorsh. – Spb. : Potaennoe, 2005. – 200 s.
9. Estetika : pidruchnik / L. T. Levchuk, V. I. Panchenko, D. Yu. Kucheruk ; za zag. red. L. T. Levchuk. – K. : Vishcha shkola, 1997. – 399 s.
10. Kannabih Yu. V. / Yu. V. Kannabih. – reprint 1928 g. – M. : Tsentr tvorch. razvitia MGP VOS, 1994. – 520 s.
11. Klinicheskiy arhiv. Genialnosti i odarennosti [Elektronniy resurs] / pod red. G. V. Segalina. – Sverdlovsk : Izdanie redaktora, 1925–1930. – Regim dostupa : <http://pathographia.narod.ru/index.htm>
12. Levchuk L. T. Psihoanaliz: ot bessoznatelnogo k “ustalosti ot soznaniya” [monogr.] / L. T. Levchuk. – K. : Libid', 1989. – 279 s.
13. Lombroso Ch. Genialnost' i odarennost' / Ch. Lombroso. – M. : Respublika, 1996. – 398 s.
14. Loskutova V. A. Referat Foruma “Yavlautsa li psihiatrii vimiraushchim vidom”, opublikovannogo v gurnale Vsemirnaya psihiatriya. – 2010. – T. 9. – № 1. – S. 21–40 / V. A. Loskutova // Sotsialnaya i klinicheskaya psihiatriya. – 2010. – T. 20. – Vip. 2. – S. 108–110.
15. Nalchadgan A. A. Sotsialno-psihologicheskaya adaptatsia lichnosti: Formi, mehanizmi, strategii // A. A. Nalchadgan. – Erevan : Luye, 1988. – 145 s.
16. Nuller Yu. L. O paradigmev psihiatrii // Obozrenie psihiatrii i med. psihologii im. V. M. Behтереva. – 1991. – № 4. – S. 5–13.
17. Rubinshtein S. Ya. Psihologiya umstvenno otstalogo shkol'nika / S. Ya. Rubinshtein. – M. : Aspekt, 2005. – 448 s.

18. Yung K.–G. Lichnoe i sverhlichnoe, ili kollektivnoe bessoznatelnoe // K.–G. Yung. Psihologiya bessoznatelnogo. – Minsk : Harvest, 1993. – S. 103–249.

19. Yung K.–G. Psihologicheskie tipi / K.–G. Yung; per. s nem. S. Lois, pererab. i dop. V. Zelenskim. – SPb. : Yuventa, 1995. – 716 s.

20. Yarskaya–Smirnova E. P. Sotsiokulturniy analiz netipichnosti / E. P. Yarskaya–Smirnova. – Saratov : Saratovskiy gosudarstvenniy tehnikeskii universitet, 1997. – 272 s.

21. Yaspers K. Obshchaya psihopatologiya / K. Yaspers; per. s nem. L. O. Akopyana. – M. : Praktika, 1997. – 1056 s.

Попович Е. В., кандидат педагогических наук, доцент кафедры философских наук, декан гуманитарного факультета, Приазовский государственный технический университет (Украина, Мариуполь), popovich_o_v@pstu.edu

Патологические аспекты творчества и механизмы компенсации в социокультурном пространстве

Аномальные и девиантные проявления чувственности и мышления, раскрывающие себя в творчестве, требуют анализа компенсационного феномена, который побуждает к взрыву креативности. История культуры полна эпизодами, свидетельствующими о том, что проблема соотношения одаренности и безумия в различных аспектах сама напоминала о себе многими очевидными фактами. Весомый вклад в изучение компенсаторного механизма сделан представителями психоанализа, которые выражали идею социогенезиса психических расстройств. Положение о том, что нарушение психического здоровья является следствием процесса осложненной социализации индивида, до сих пор главной идеей психоанализа и многих направлений гуманистической психологии. Человек приспосабливается к болезни не пассивно. Корреляция развития личности и поддержка больного человека, проходящего социальную адаптацию, осуществляется благодаря феномену компенсации.

Ключевые слова: творчество, компенсация, адаптация, норма, патология, культура.

Popovych O. V., candidate of pedagogic science, assistant professor of the department of philosophy, the dean of the faculty of humanities, Pryazovskiy State Technical University (Ukraine, Mariupol), popovich_o_v@pstu.edu

Pathological aspects of art and mechanisms of compensation in sociocultural environment

Abnormal and deviant manifestations of sensibility and thought, revealing themselves in the art work, requiring the analysis of compensatory phenomenon that leads to an explosion of creativity. Cultural history is full of episodes, which show that the problem of correlation of the talent and madness in different aspects reminded of itself by many obvious facts. An important contribution to the study of the compensatory mechanism is made by psychoanalysis, who expressed the idea of sociogenesis of the mental disorders. The thesis that the mental health disorder is the result of a complicated process of socialization of the individual, is still the main idea of psychoanalysis and many areas of humanistic psychology. A human adaptation to the disease is not passive. Correlation of personality development and support of the sick person, who undertakes social adaptation is performed thanks to the phenomenon of compensation.

Keywords: creativity, compensation, adaptation, norm, pathology and culture.

* * *

УДК 141.5(477)“18/19”

Поцюрко О. Ю.

кандидат філософських наук; доцент; доцент кафедри філософії, політології та юридичної логіки Львівського державного університету внутрішніх справ (Україна, Львів), olegfilos@mail.ru

ДЕРЖАВОТВОРЧІ КОНЦЕПТИ У СПАДЩИНІ М. КОСТОМАРОВА

Метою статті є дослідження процесу становлення засад особистої та національної свободи і його впливу на формування української державності, висвітленого у творчості М. Костомарова.

В нашому дослідженні використовувалися такі наукові методи: аналіз, порівняння, синтез, індукція, дедукція, аналогія тощо.

Будучи засновником народницького напрямку в українській історіографії М. Костомаров відстоював ідею самостійності української нації, окремистість українського історичного процесу, який, на його думку, є втіленням вільнолюбного демократичного духу українського народу.

Доведено, що основою для національної ідентифікації українського народу виступає його висока релігійність, традиційне несприйняття держави як форми панування одних людей над іншими, толерантність, відсутність прагнення до завоювання чужих земель, стійкі традиції громадського самоуправління та постійне прагнення до свободи.

Ключові слова: національна свобода, концепт, громада, віче, самостійність, право.

Віковична проблема свободи займає чільне місце у творчості видатного українського мислителя Миколи Костомарова. Будучи автором основних програмних документів Кирило–Мефодіївського товариства він виступає його ідейним натхненником. Переважна більшість науковців вважають його автором таких творів, як “Книг буття українського народу”, “Дві руські народності” тощо.

Метою статті є дослідження процесу становлення засад особистої та національної свободи і його впливу на формування української державності, висвітленого у творчості М. Костомарова.

Об'єктом нашого дослідження виступає творча спадщина М. Костомарова, а також наукові розвідки в яких зачіпається проблема державотворницьких ідей в українського мислителя.

Серед дослідників, котрі займалися вивченням проблеми дискурсу національної свободи в творі “Історія Русів” можна виділити: К. Лемешенко [8], М. Лук [9], О. Салтовський [12], А. Сініцина [13]. Однак, усе ще бракує досліджень, у яких у яких було б обґрунтовано значущість праць М. Костомарова для державотворчих процесів в Україні.

“Мислитель створив власну історіософську концепцію, в якій осмислює проблему “Україна і світ”. Спираючись на традиції романтизму, а також ідеї християнської філософії, він виокремлює поняття народ як головну проблему свого пошуку, а поняття Україна робить символом визволення, свободи нації” [13, с. 14].

Напевно, М. Костомаров був одним з тих, хто **вперше відтворив безперервності українського історичного процесу. Його самостійність щодо загальноєвропейської та польської історії обґрунтовано в першу чергу в “Книзі буття українського народу”**. Центром всього ідейного навантаження твору стала любов до України, до її історії.

Автор подає уроки історії України на тлі загальної історії людства, в біблійно–епічному стилі викладаючи трагічне минуле українського народу. Він робить висновок, що рівність, а отже і щастя країни, народів забезпечує тільки свобода. Тільки вільний народ може жити з іншим народом “нерозділимо і несмісимо”.

Визначаючи головні ідеї на яких базувалась концепція “Книг буття українського народу”, Д. Дорошенко зазначав, що “Цей твір перейнятий глибоким євангельським демократизмом, панславистичною тенденцією і підкресленням ідеї національності, овіяної українським месіанізмом” [12].

Вже на початку твору М. Костомаров засвідчує про те, що народи, забувши справжнього Бога, “...повидумували собі богів і стали за тих богів битися, і почала земля поливатися кров'ю і усіватися попелом і костями, а на всім світі сталось горе, і біднота, і хвороба, і несчастья, і незгода...” [5, с. 11]. Людство від давна потрапляє у безкінечні біди, бо видумує панів, які роблять других людей невольниками.

Кілька разів у “Законі Божому” наголошується біблійне: “Всяка власть од Бога”. Але автор підкреслює, що влада повинна підлягати закону і сонмищу, тобто народному зібранню. А представники законної влади, такі невинні за царату як урядник і правитель, на-